

ZHB

ZIJPER HISTORIE BLADEN

40^e JAARGANG SEPTEMBER 2022

HISTORISCHE VERENIGING

DE ZIJPE

KATKNUPPELEN IN DE ZIJPE

Kees Floor

Op vrijdag 29 september 1871 plaatste de krant *Het Nieuws van den Dag* een advertentie van kastelein Jacob Peper. Daarin liet hij weten dat hij op de eerste maandag van oktober aan de St Maartensbrug het spel of volksvermaak katknuppelen zou organiseren en dat daarmee prijzen te verdienen waren: een linnenkast, een spiegel of een schilderij. Een kritische lezer van de krant tikte de redactie op de vingers. Een dergelijke aankondiging had volgens hem geen pas en had door de krant geweigerd moeten worden. De krant besteedde er nog een moraliserend hoofdartikel aan. Vijf jaar later bleek er niets veranderd. Peper had ditmaal de *Heldersche en Nieuwedieper Courant* uitgekozen om belangstellenden voor zijn evenement te lokken. Het werd gehouden aan de St Maartensvlotbrug, waar Peper een herberg, logement en winkel bestierde. Er waren nu zelfs twee dagen voor uitgetrokken: zondag 2 en maandag 3 oktober. In die tijd was het gebruikelijk dat redacties van kranten hun nieuwsberichten voor een belangrijk deel ontleenden aan andere uitgaven. Pepers advertentie uit 1876 bleef in den lande dan ook niet onopgemerkt; er stak zelfs een storm van protest op. Verscheidene kranten maakten melding van de inhoud van de advertentie om vervolgens hun afkeur of walging uit te spreken en de gemeente De Zijpe en haar burgemeester Gerardus Cornelis Hulst aan de schandpaal te nagelen. 'Schande voor de gemeente waarin zulke "vermakelijkheden", den mensch onwaardig kunnen worden aangekondigd en uitgevoerd!' schreef onder andere *Het Vaderland*. Ook andere kranten beschouwden het kwetspel als een barbaarse en weerzinwekkende activiteit. Wat hield dat katknuppelen, ook wel katknepelen of katgooijen genoemd, dan in en wat was er mis mee? Dat kunnen we lezen in een beschrijving uit omstreeks 1775 van een van de varianten waarin het spel gespeeld werd. Ze is afkomstig van de Nederlandse natuuronderzoeker, arts, dichter en schilder Johannes le Francq van Berkhey.

Johannes le Francq van Berkhey (1729-1812), die in zijn *Natuurlyke historie van Holland* een gedetailleerde beschrijving gaf van het katknuppelen. Portret toegeschreven aan Hendrik Pothoven. Bron: Museum De Lakenhal, Leiden

De voorbereidingen

‘Aan het eind of rond het midden van de kermistijd nodigde de waard van een dorp zijn klandizie uit om het katknuppelen te komen bijwonen of eraan deel te nemen. Hij vulde daartoe de prijzenpot met een aantal zilveren voorwerpen. Op de aangekondigde dag maakte hij de prijzen met linten en strikken vast aan een stok, die uit het raam werd gehangen. De prijs voor degene die de kat uit de ton knuppelde, bestond doorgaans uit een zilveren messenhecht. Op het plein voor de herberg of in de kaatsbaan waren eerder al twee hoge en stevige palen in de grond geheid.

Tussen die palen was een sterk touw gespannen. In het midden daarvan hing men een dicht gekuipte ton, met daarin een levende kat. Als alles klaar stond, konden de deelnemers zich aanmelden. Ze gaven hun naam op en betaalden een bedrag dat afhing van het aantal deelnemers. Uit de totale inleg kon de waard de door hem uitgelopen prijs betalen. Elke deelnemer was gehouden om, als hij als winnaar uit de bus zou komen, in de herberg twee tot vier flessen wijn aan te bieden, terwijl de waard elke deelnemer een fles wijn gaf. Zodra de aanmelding was gesloten, kreeg iedere werper een deelnemersnummer, dat met krijt op een van zijn schoenen werd genoteerd. Vervolgens trok men een streep in het zand of legde er een lange stok neer, waar de werpers achter moesten blijven. Een worp van dichterbij telde niet mee’.

Dorpskermis en katknuppelen in een gefingeerd dorp, ca 1780. Vervaardiger: Dirk Verrijk. Collectie Noord-Hollands Archief NL-HlmNHA_359_3398.

Het katknuppelen

‘Als iedereen klaar was om te beginnen, was de beurt eerst aan nummer 1. Net als de overige deelnemers had hij een knuppel, een zwaar stuk hout, in zijn hand, vandaar de naam katknuppelen. Hij gooide de knuppel zo hard mogelijk tegen de ton waarin de kat opgesloten zat. Soms was het raak en kreeg de ton een flinke dreun, maar er werd ook vaak mis gegooid of niet krachtig genoeg om de slingerende ton noemenswaard te beschadigen. Als deelnemer nummer 1 had gegooid, ging nummer 2 pas werpen nadat hij eerst de weggeworpen knuppel van nummer 1 had opgehaald. Dat deed hij zo snel mogelijk, want als de kat uit de ton sprong voor hij had geworpen, werd nummer 1 tot winnaar uitgeroepen. Zelfs als iemand mis gooide en de kat uit de ton sprong of viel voor de afgedwaalde knuppel was teruggehaald, kreeg hij de prijs.

Op deze manier ging men door met gooien tot de ton helemaal uit elkaar spatte of de kat eruit sprong, wat overigens meestal pas op het laatste moment gebeurde. De kat bleef namelijk, bedwelmd door het slingeren van de ton of verstijfd van angst, zo lang mogelijk in de ton zitten. Daardoor kwam het ook vaak voor dat de kat zo zwaar door een knuppel werd getroffen dat hij voor dood bleef liggen en met een stuk van de ton op de grond terecht kwam. Soms bleef de kat, van nature geneigd tot

klauteren, aan de nagels hangen. Hoe het ook zij, uiteindelijk viel of sprong de kat uit de ton. De deelnemer die het laatst had geworpen, was winnaar. De toeschouwers begonnen te juichen en de vergulde winnaar kreeg van iedereen gelukwensen. Ondertussen probeerden jongelui de kat te pakken te krijgen; wie hem ving of oppakte, verdiende een fles wijn. Na afloop ging men aan de drank en om de resterende prijzen werd gedobbeld’. Tot zo ver Berkhey.

Verontwaardiging

Wie deze beschrijving leest, zal ongetwijfeld beamen dat dit ruwe, op dierenmishandeling gebaseerde volksvermaak niet door de beugel kan. In de tijd waarin de hierbij geplaatste krantenadvertenties verschenen, waren er talrijke Nederlanders die er al net zo over dachten. Het was de periode waarin de *Vereniging tot bescherming van dieren* (Den Haag, 1864) en de *Vereniging tot veredeling van het volksvermaak* (Amsterdam, 1871) in opkomst kwamen. Ook in krantenkolommen werd steeds vaker geageerd tegen volksvermaken op basis van dierenmishandeling.

Een belangrijke kanttekening

Voor we gaan zien hoe de vork nu werkelijk in de steel zat, keren we eerst nog even terug naar de

hiervoor gegeven beschrijving van het katknuppelen. Berkhey voegde namelijk nog de volgende alinea toe: 'Tenslotte moet nog vermeld worden dat men nu vaak de kat door een kaatsbal vervangt, die er dan op dezelfde wijze uitgeknuddeld wordt. Het spel verloopt wel iets anders, doordat de bal een levenloos object is en er nu eens langer inblijft, dan weer gemakkelijker uit stuitert. Als de knuppel in de ton terecht komt, moet die daarin blijven liggen en moet men meteen met een andere knuppel gaan werpen'. Al in Berkheys tijd zagen mensen het katknuppelen dus als een barbaarse, beestachtige en weerzinwekkende vorm van dieren mishandeling. Rond 1870 wilden de meeste Nederlandse kasteleins van het katknuppelen niet meer horen. Onttrok men zich dan in De Zijpe aan de landelijke trend door in de jaren zeventig met toestemming van de burgemeester nog steeds katknuppelspelen te organiseren?

Op onderzoek

Dat wilden wel meer mensen weten. Het bestuur van de 's Gravenhaagsche Vereeniging tot bescherming van dieren stelde naar aanleiding van de advertentie uit 1871 een onderzoek in.

Advertentie in *Het Nieuws van den Dag, Kleine Courant*, 29 september 1871, p4

Dat leverde een door burgemeester Hulst eigenhandig geschreven reactie op, waarin hij toegaf dat het katknuppelen inderdaad had plaatsgevonden, maar dat er geen levende kat in het spel was. In het vat dat stuk gegooid moest worden, bevond zich slechts een stukje hout, dat de kat genoemd werd. De redactie van *Het Nieuws van den Dag*, die het katknuppelen aan de hand van dit voorbeeld zo sterk had veroordeeld, restte niets anders dan opnieuw een hoofdartikel aan de zaak te wijden om daarin het boetekleed aan te trekken. Kastelein Pepper adverteerde in de periode 1874-1878 in de *Heldersche en Nieuwedieper Courant* jaarlijks rond 1 oktober met katknuppelen.

Aanvankelijk bleef het in de landelijke pers muisstil, maar in 1876 werd de aankondiging opeens verontwaardigd opgepikt door verscheidene kranten van buiten de provincie. Daaronder de *Arnhemse Courant*, die als enige informatie inwon bij burge-

Advertentie in *Heldersche en Nieuwedieper Courant*, 29 september 1876, p4.

meester Hulst en zich daarna genoodzaakt zag om een paar dagen later met een rectificatie te komen.

Katknuppelen anno 1867

Wie wil weten wat het katknuppelen in die dagen inhield, kan beter dan bij Berkhey, te rade gaan bij een kastelein die jaarlijks een dergelijk evenement organiseerde. Hij deed daarvan in 1867 verslag in de *Schager Courant*. Het was een reactie op een eerder artikel in diezelfde krant, waarin de redactie krachtig stelling nam tegen het wreedaardige spel en aandrang op een gemeentelijk verbod. De kastelein schreef:

'Men neemt een biertonnetje, en kuint er een bal, een turf of iets dergelijks in. Daarna hangt men dat tonnetje aan een touw tusschen twee boomen of palen. Vervolgens bepalen de liefhebbers of beter gezegd de mededingers naar den uitgelooften prijs, het punt van waar zij met kneppels, op dat tonnetje zullen gooijen, tot het in duigen springt. Hij, door wiens worp het genoemde voorwerp uit het tonnetje valt, is winner van den prijs'. Kortom: onschuldig vermaak.

Terminologie

Het was destijds natuurlijk al niet slim om te protesteren tegen vermeend dierenleed zonder je op de hoogte te stellen van wat er precies aan de hand was. Een excuus of rectificatie was dan op zijn plaats. Toch legde men stevast een deel van de schuld aan het gerezen misverstand bij de gebruikers van de term katknuppelen; voor mensen die het spel niet voldoende kenden, dekte de vlag katknuppelen namelijk de lading niet. De op het verkeerde been gezette auteurs pleitten ervoor voortaan te spreken

Advertentie in *Heldersche en Nieuwedieper Courant*, 4 oktober 1878, p3.

KATGOOIEN op Zondag 15 Oct.
 ter gelegenheid van de
PETTEMER KERMIS.
 Tevens beveelt ondergeteekende zich aan vóór het
bergen van Rijwielen.
 Flinke ruimte.
 Aanbevelend,
 Jn. BRUINEMAN.
 Café-houder, — Hazepolder.

Advertentie in de *Zijper Courant* van 15 oktober 1905, p3.

van tonknuppelen, vaatjesknuppelen of een andere benaming die geen associaties oproep met dierenmishandeling. Sommige kasteleins gingen daarin mee. Zo adverteerde IJ. Buik in de *Heldersche en Nieuwedieper Courant* van 1873-1877 met zogenaamd *katgooijen* in de Blauwe Keet te Koegras. In 1875 gebruikte T.L.L. Winder aan de Kooi dezelfde term. Ook Jacob Peper aan de Sint Maartensvlotbrug ging overstag. In 1878 adverteerde hij niet langer met katknuppelen, maar met tonknuppelen. Het was de laatste advertentie in de reeks. Nog datzelfde jaar verkocht hij zijn nering namelijk aan J. Blauboer, die niet meer met katknuppelen adverteerde.

Van kwelspel naar immaterieel erfgoed

Op 5 juni 1875, dus nog voor het verschijnen van de hierboven aangehaalde advertenties, werd een wet

ter preventie van hondsdelheid van kracht waarin ook mishandeling van honden en katten strafbaar werd gesteld. Dat was de nekslag voor het katknuppelen-oude-stijl. Toch bleef het katknuppelen in de onschuldige variant een geliefde activiteit, waarvoor men gewoon reclame kon maken, zoals onder andere de foto links laat zien.

Aanvankelijk leefde het voort als volkssport waarbij krachtsontwikkeling en krachtsinspanning werden vereist. Later, tot op de dag van vandaag, diende het ook als spel dat kinderen spelen tijdens de kermis of op feestdagen. Geleidelijk verwierf het spel de status van immaterieel erfgoed. Dat beeld werd bevestigd tijdens Koninginnedag 1985, waarbij Koningin Beatrix haar verjaardag vierde in Callantsoog. De daarbij aanwezige jonge prinsen vermaakten zich tijdens het katknuppelen kostelijk.

Bronnen

1. J. le Francq van Berkhey, *Natuurlyke historie van Holland. Deel 3*, Amsterdam 1772-1776 pp1350-1353.
2. *Schager Courant*, 12 september 1867, p2.
3. Diverse kranten 1867-1879 op delpher.nl en regionaalarchiefalkmaar.nl; zoektermen katknuppelen, katknepellen, katgooien en katgooijen.

Op- en aanmerkingen op dit artikel naar keesfloor@gmail.com

Vijf prinsen vermaken zich tijdens het katknuppelen in Callantsoog op 30 april (Koninginnedag) 1985. Van links af: Bernhard jr., Floris, Constantijn, Johan Friso en Pieter Christiaan. Bron: Collectie Nationaal Archief.